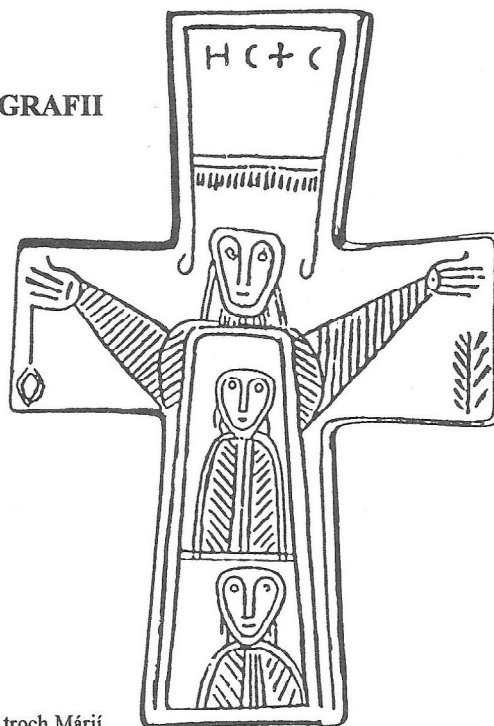

PO ROKOCH NANOVO O IKONOGRAFII MAČANSKÉHO KRÍŽA

Ján Dekan

Obr. 1. Mača: Bronzová kaptorga s rytými postavami troch Márií.

Podnety k opätovnému riešeniu nejakej otázky nie sú v dejinách vedy nejakou zriedkavosťou a obyčajne ich vyvolávajú nové poznatky. Súčasný neobyčajne široký záujem o mačanský kríž však vznikol z obavy, či jeho podoba na slovenskej desaťkorunovej minci zodpovedá originálu, alebo nie. Dôvod zaiste povšimnutiahodný i chvályhodný. V diskusii sa spomenula aj moja kniha "Veľká Morava - Doba a umenie" (1976) a v súvislosti s článkom A. Ruttkaya "O čom hovoria nové slovenské mince?" (1993) sa vyslovili aj pochybnosti o mojom niekdajšom ikonografickom popise mačanského kríža, kde tvrdím, že sú na ňom postavy troch Márií.

Ruttkay však na rozdiel od môjho stanoviska (ale bez jeho uvedenia) píše toto: "Na hornom ramene (kríža) je grécky zrkadlový nápis skratka HC XC (Hiesos Christos)... rozbor výjavu a nápis dáva za pravdu prof. B. Chropovskému, (1978) no najmä Š. Holčíkovi, (1984, s. 258-260) že na kríži je veľmi zriedkavým spôsobom zobrazená Najsvätejšia trojica. Dominujúcou postavou je Ježiš Kristus. Ďalšie atribúty výjavu však jednoznačný výklad neumožňujú. Hrebeňový útvar nad hlavou Ježiša by mohol symbolizovať trňovú korunu. Vetvička a ovál pri dlaniach Krista môžu byť znázornením mučenia Ježiša - bičovanie, špongia s octom -, no i transcendentálnymi symbolmi pokoja a večného života - palmová vetva, granátové jablčko. Toľko teda v skratke A. Ruttkay.

A teraz k meritu veci. Ak by sme mali uveriť téze, že tri postavy na kríži zobrazujú Najsvätejšiu trojicu a že dominujúcou postavou je Ježiš Kristus, potom sa oprávnene môžem

opýtať, že zo zbývajúcich dvoch postáv ktorá je Boh-otec a ktorá Duch svätý ? Je to nezodpovedateľná otázka už aj preto, lebo napriek hypotézam ojedinelých teológov z neskorších čias Duch svätý nikdy nebol zobrazený v ľudskej podobe ! Prečítajme si len, čo o tom píše tvorca dogmy o najsvätejšej Trojici, súčasník a priateľ sv. Augustína, sv. Paulinus: "Trojica tam (t. j. na freske v katedrále v Nole) žiari v plnom lesku svojho tajomstva: Kristus sa ponoruje do rieky, hlas Otcov znie z neba a Duch svätý sa zjavuje v holubičke". Teda podobne ako na stropných mozaikách oboch ravenských baptistérií, ortodoxného i ariánskeho, ale aj na obraze "Zvestovanie" od Filippa Lippiho, dnes v zbierkach Starej pinakotéky v Mníchove (Matějček, A. 1942, obr. 8.). Len pre úplnosť poznamenávam, že v 17. a 18. storočí sa učenie o Trojici vyjadrovalo aj rovnoramenným trojuholníkom a Duch svätý ohnivým jazykom. (Studný, J. 1992, s. 310).

Aby som však polemiku so stúpencami sv. Trojice neodbil mávnutím ruky, vrátim sa k tejto otázke obšírnejšie. V príslušnej dogme sa predpokladá jednota Boha-otca, Syna a Ducha

Obr. 2. Mosaika, chrám Santa Maria Maggiore, Rím.

svätého, tzv. trojjednosť. Mohli by sme teda predpokladať, že pred zrodením Syna Božieho, jeho sebaobctovaním a zmŕtvychvstaním sa o sv. Trojici vlastne nedá hovoriť. O tom by svedčil napokon aj relatívne neskorý vznik samotnej dogmy a jej výtvarné podoby.

Akokoľvek sa však zdá byť táto úvaha na prvý pohľad logická, predsa len má svoju chybu krásy, pretože sa dostáva do rozporu s dogmou o odvckej existencii Boha, a to vo všetkých jeho podobách. Preto sa už v prvotných časoch kresťanstva hľadali dôkazy pre pravdivosť tejto tézy.

Najvýznamnejším bádateľom Božej a Kristovej podstaty bol nesporne evanjelista sv. Ján. Už úvodná veta jeho evanjelia, sprostredkovaná našim predkom v Konštantinovom preklade: "Iskoni bie Slovo, i Slovo bie u Boga, i Bog bie Slovo" (Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha i Boh bol Slovo) má hlboký filozofický význam. Ten si azda najskôr uvedomíme, ak si prečítame z Konštantinovho života, ako dvadsaťštyriročný filozof vysvetľoval Saracénom učenie o sv. Trojici: "...my sme sa dobre naučili od prorokov, od otcov a učiteľov sláviť Trojicu: Otca i Slovo i Ducha - tri svojbytnosti v jednej podstate. Slovo toto vteliť sa v Panne a narodilo sa pre naše spasenie." (kapitola 6.)

Ten istý evanjelista vo svojom predhovore uvádza aj svedectvo Jána Krstiteľa: "Ján svedčil o ňom a volal: Toto je ten, o ktorom som povedal: Ten, čo prišiel síce po mne, je už predomnou, pretože bol prv ako ja." (I, 15). V Zjavení - Apokalypse tohože apoštola zase Boh hovorí: "Ego sum Alfa et Omega" - Ja som Začiatok i Koniec ! (I, 8). A na konci Ježiš sám potvrdzuje pravdivosť Zjavenia slovami: "Hľa, prídem skoro a moja odplata so mnou, aby som odplatil každému podľa jeho skutkov, ja som Alfa i Omega, prvý i posledný, počiatok i koniec!" (22, 12).

Z týchto slov apoštola a evanjelistu Jána, niekdajšieho Kristovho miláčika jasne vyznieva snaha o dokázanie odvckej existencie svojho učiteľa a tým vlastne aj sv. Trojice.

Od všeobecnej snahy k rozhodujúcemu kroku býva cesta dlhšia, ako kratšia. Starí kresťania neatálali a sústredili svoju pozornosť na ten starozákonný príbeh, v ktorom sa hovorí o návšteve a pohostení troch mužov, či anjelov Abrahámom (Písmo I, 18). Otázka je len, či trojicu Abrahámových hostí môžeme stotožniť s Trojicou novozákonnou? Odpoveď nie je celkom jednoznačná. Veď Abrahám potom čo ich uvítal, povedal: "Nalezl-li jsem, adónaj, v tvých očiach milost, neodchádzej od svojho otroka! ... Řekli mu: "Učiň, jak říkáš." Po ďalšej diskusii muži vstali a "zamiřili k Sedómu. A Abrahám stál sám před Jahvovou tváří." Chvíľu máme teda dojem, že Boh bol členom hostujúcej trojice a v zápatí, že bol mimo nej. Situáciu ďalej komplikuje aj výtvarné spracovanie citovaného starozákonného textu. V mozaikovom prevedení poznáme túto scénu z chrámu Santa Maria Maggiore zo začiatku 5. storočia v Ríme, v chráme San Vitale v Ravenne z rokov 546 - 548 a oveľa neskôr sa s ňou stretávame na tabuľovej maľbe Andreja Rubľova, ktorú autor namaloval v rokoch 1427-30 pre zvenigorodský (dnes Zagorsk) kláštor sv. Sergia a ktorá sa dnes nachádza v Moskve, v Treťjakovskej galérii.

A práve tieto svetoznáme mozaiky a obrazy nám znovu nastoľujú odkedy bol starozákonný Boh - odhliadnúc od Michelangela Buonarrotiho a jeho stredovekých predchodcov - zobrazený v ľudskej podobe. A zhodou okolností zase len v chráme Santa Maria Maggiore sa stretávame s krásnou mozaikou, na ktorej je zobrazený starozákonný príbeh Melchizedeča, odovzdávajúceho víťaznému Abrahámovi kôš chleba a amforu vína. A z oblačných výšin sa na scénu díva pán Boh. (Hetherington P. B., 1967, s. 22). V istom zmysle môžeme chápať toto zobrazenie Boha aj ako doklad o zriekaní sa tradície judaizmu, i keď sa vlastná kresťanská tradícia rodila v katakombách. Helenistické, starozákonné i kresťanské motívy sa tu objavili vedno a k ďalším objavom prispela aj archeológia. V Dura Europos na rieke Eufrates francúzska expedícia Fr. Cumonta v rokoch 1922-23 a potom v rokoch 1928-1936 americko-francúzska misia pod vedením M. Pilleta objavili a vykopali zvyšky židovskej synagógy i ranokresťanského kostola. Získali tak nevyvrátiteľné poznatky o židovskej ikonografii a podnikli aj odborníkov na kresťanskú ikonografiu k doplneniu a prehodnoteniu svojich poznatkov.

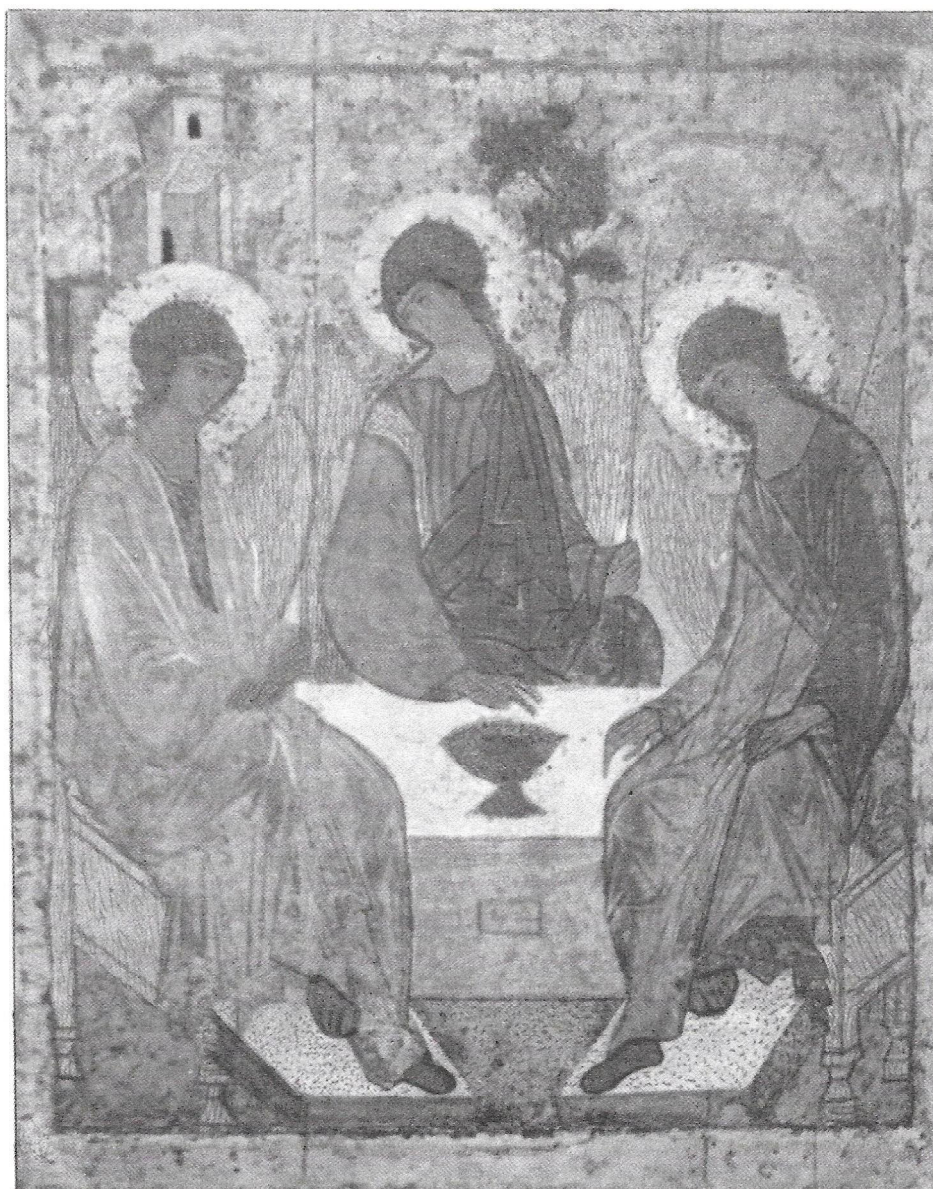

Obr. 3. Mosaika, chrám San Vitale, Ravenna.

Predovšetkým treba upozorniť na to, že aj predstava o starozákonnom Bohovi podľahala dobovým, vývinovým zmenám. Boh Abraháma sa líši od Mojžišovho Boha. V Písme sa napr. dočítame: "A tu se před ním zjevil posel Jahvův v plamenech hořícího keře". A keď sa Mojžiš pokúšal zistiť, prečo ker nezhorí, Jahve mu povedal: "Nepřibližuj se! Zuj topánky s nohou, protože místo kde, stojíš, je svaté! Jsem Bůh tvého otce, Bůh Abrahámův, Jischákův, Jaakóbuův." (Písmo I, A to jsou jména 3.) A ďalej "Jsem Jahve, Bůh tvůj... Kromě mne nesmíš mít bohy! Nevytvoříš si bůžka či podobu jinou z toho, co na nebi širím anebo pod ním, na zemi nebo ve vodě, pod zemí žije... Ncvyslovíš však marně Jahvovo jméno, jméno vlastního boha!" ... Zatím lid pozoroval hřmění a plameny, slyšel zvuk rohu a viděl horu (Sinai) dýmem zahalenou." (Písmo I, A to jsou jména 20.). Teda Slovo, horiaci ker, plameň, alebo parciálne: ruka Pána.

Vráťme sa však k problematike našich obrazov. Mozaiky v Santa Maria Maggiore i v San Vitale sú historikmi umenia jednoznačne registrované ako návšteva trojice poslov-anjelov u Abraháma. Na rozdiel od nich Rubľov nezobrazuje celú scénu, ale len trojicu anjelov, ktorá už tým, že bola namalovaná pre katedrálu Trojičného kláštora, mimovoľne vzbudzovala dojem identity. Podľa Alpatova prostredný anjel symbolizuje Krista a tým, že vystiera ruku k mise s hlavou teľaťa, aj "predzvest' obetovania Syna božieho na zemi". (Alpatov M. V., 1977, 174; Die Tretiakov-Galerie, 1979, obr. 7-10.). Tieto slová sa akoby dovoľávali svedectva Jána Krstiteľa z evanjelia sv. Jána. Ak by sme však aj s istým sebazaprením pripustili, že Kristus mohol existovať už pred svojim pozemským životom, so zreteľom na existujúcu cirkevnú dogmu o sv. Trojici by sme sotva zdôvodnili zobrazenie Ducha svätého v ľudskej podobe.

Názory o nezvyčajnom a zriedkavom zobrazení sv. Trojice majú teda veľmi labilný teologický aj ikonografický základ a preto venujeme radšej pozornosť obširnejšiemu zdôvodneniu mojej tézy o troch Máriach na mačanskom kríži.

Obr. 4. Andrej Rubl'ov: Svätá trojica.

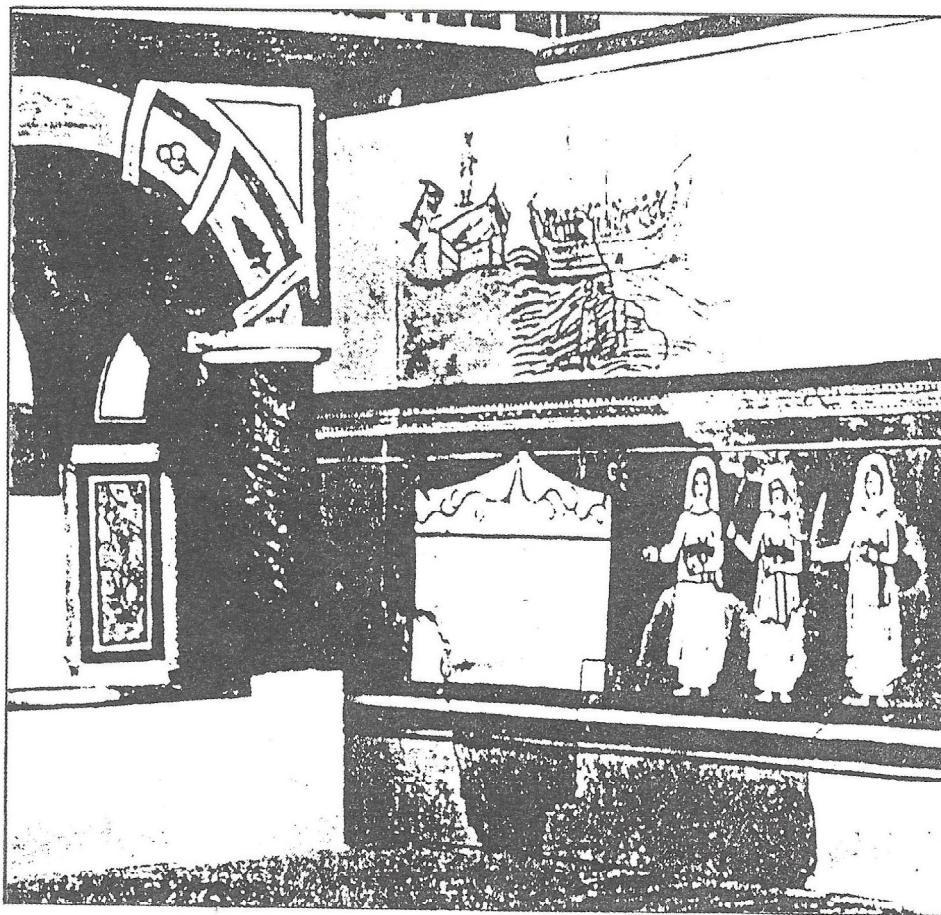
Vo svojej citovanej knihe hovorím o mačanskom kríži ako o zadnej strane kaptorgy, čiže schránky na amulety alebo ostatky svätých. Hovorím tiež, že postava s adoračným gestom na kríži je úplne odetá - hoci všetci evanjeliá jednoznačne tvrdia, že Kristus bol pred ukrižovaním zbavený šiat, o ktoré medzi sebou losovali prizerajúci vojaci. To, pravdaže, neznamená, že toto svedectvo evanjelií bolo dôsledne rešpektované aj vo výtvarnom umení. O tom svedčí napr. aj líčna strana bronzovej kaptorgy z neďalekého Trnovca nad Váhom (obr. 122 z mojej knihy), alebo strieborný liaty krížik z Mikulčíc (obr. 126), ktorý už na prvý pohľad pripomína

zobrazovací štýl sýrskych a koptických pamiatok. Čo je však dôležité a priam do očí bijúce, je fakt, že Kristove ochablé dlane sú na ramenná kríža pribité vždy k l i n c a m i, kým adorujúca postava na mačanskom kríži má čisté dlane!

A o Márii - Bohorodičke predsa vieme, že bola prítomná pri Kristovom snímaní z kríža a ďalšie dve Márie, z Magdaly a Kleofášova ho zase ukladali do hrobu a boli svedkyňami jeho zmŕtvychvstania! A práve toto vzkriesenie je skutočnou duchovnou náplňou výjavu na mačanskej kaptorge a týka sa tak celkového zobrazenia ako aj všetkých detailov.

Popri našich a maďarských bronzových krížoch si však všimnime aj honosný relikviár italsko-byzantského pôvodu z 9. storočia, nájdený v Beresfor Hope a uložený v Londýne vo Victoria and Albert Museum. Kríž zhotovený z bunkového emailu na zlatom podklade a zasadený do pozláteného striebra zobrazuje na svojom averse Máriu-Orans, obklopenú na zvislom tráme bustami Jána Krstiteľa a hore a Ondreja dole, a na priečnom tráme bustami apoštolov Petra a Pavla (Lassus J. 1971, obr. 189). Všimnime si tiež, že v Baptistériu v Dura Europos je medzi inými nástennými maľbami aj obraz troch Márií pri Kristovom hrobe (Tamže, obr. 5).

Ďalej tu máme bronzový kríž z lokality Mindszent-Koszorúsdülö na dolnej Tise. Jeho objaviteľ Csallány G. (1941, s. 182-92) však postavu s adorujúcim gestom, ale bez priklinovaných rúk a v ženskom háve mýlne považoval za Krista.

Obr. 5. Nástenné maľby v baptistériu v Dura-Europos.

Obr. 6. Mikulčice, strieborný liaty krížik s Kristom.

Obr. 7. Mindszent-Koszorúsdülö, bronzový kríž.

Ukazujúc sa teda, že moje pôvodné určenie mačanského kríža bolo správne. No navyše tu máme ešte strapcovanú zástavu s Kristovým monogramom. V tomto monograme je grécke písmeno X nahradené rovnoramenným gréckym krížom + (*crux immissa quadrata*) oproti pozdĺžnemu latinskému (*crux immissa capitale*). Zástava má na oboch bočných stranách nosné žrdky - dráždla. Symboly vzkriesenia, štylizovaný strom života a vajce (teda nie granátové jablko!) vidíme zase pod dlaňami orodujúcej Panny Márie!

A keď si uvedomíme, že toto všetko sa nachádza na krížiku z 10. storočia, môžeme s oprávnenou hrdosťou spomínať na takmer tisícročnú minulosť našich veľkonočných slávností vzkriesenia, vrátane aj veľkonočného vajíčka!

LITERATÚRA

- ALPATOV, M. V. 1977: Dejiny umenia 2, Bratislava
 CSALLÁNY, G. 1941: Újabb honfoglalás kori leletek Szentes Környékén, Folia Archeologica III-IV, 182-192
 DEKAN, J. 1976: Veľká Morava, Doba a umenie, Tatran
 Die Tretiakov Galerie in Moskau, 1979
 HETHERINGTON, P. B. 1976: Mosaics, s. 22, Hamlyn
 HOLČÍK, Š. 1984: Pektorálne kríže východného pôvodu, Zborník prác Eudmile Kraskovskej, s. 257-270
 CHROPOVSKÝ, B. 1978: Krása slovienskeho šperku, Tatran, Bratislava
 LASSUS, J. 1971: Rannokresťanské a byzantské umenie, Bratislava
 MATĚJČEK, A. 1942: Mistři rané renesance, Praha, obr. 8
 RUTTKAY, A. 1993: O čom hovoria nové slovenské mince? Národná obroda z 5. marca
 STUDENÝ, J. 1992: Kresťanské symboly, Olomouc, s. 310

ÜBER DIE IKONOGRAPHIE DES KREUZES VON MAČA

Ján Dekan

Die vorliegende Studie hat den Konflikt um die Identität der drei Menschengestalten am Kreuz von Mača geklärt. Ist es eine ungewöhnliche Darstellung der Dreifaltigkeit oder sind es drei Marien, die bei Christi Bestattung und Auferstehung anwesend sind?

Der Autor geht von der ausführlichen Analyse der schriftlichen und darstellenden Denkmäler vom Ursprung des Christentums aus. Besonders sind die Texte vom Evangelium des Heiligen Johannes zu beachten, wie auch die entsprechenden Partien des alten Testaments. Aus diesem Grund kommt man zu dem Schluß, daß die Abbildung der Dreifaltigkeit in Menschengestalt nicht in Frage kommt und daß seine ursprüngliche Schlußfolgerung der drei Marien (Dekan, J., 1976: Großmähren) richtig war. Besonders der Hinweis auf die Tatsache, daß Christus immer mit Nägeln, durch die Handflächen geschlungen, ans Kreuz genagelt wurde, während die fürbittende Maria die Geste einer Orantin hat. Ebenfalls ist die Fahne mit Fransen und dem Monogramm Christi zu bemerken, genauso wie auch die Symbole der Wiederauferstehung: Lebensbaum und Ei.